

TERMIZ IQTISODIYOT VA
SERVIS UNIVERSITETI

TISU ILMIY TADQIQOTLARI XABARNOMASI

ILMIY-USLUBIY JURNAL
ISSN 2992-9016

№1/2026

Muassis:
TERMIZ IQTISODIYOT VA
SERVIS UNIVERSITETI

TISU ilmiy tadqiqotlari xabarnomasi
Ilmiy-uslubiy jurnal

Bosh muharrir:

Sattarov Abdusamat
Umurqulovich

Bosh muharrir o'rinbosari:

Qobulov Eshbolta Atamuratovich

Mas'ul kotib:

Turayev Baxtiyor Ergashevich

Dizayner:

Meyliqulov Shahboz
Xolmamatovich

Jurnal bir yilda to'rt marotaba
nashr etiladi

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligining 2023-yil 1-martdagi № 066379-raqamli guvohnomasi bilan ro'yxatga olingan va O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2025-yil 8-maydagi 370/5-sonli qarori bilan ro'yxatdan o'tkazilgan hamda iqtisodiyot fanlari bo'yicha dissertatsiyalarning asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal "Termiz Publishing center" MCHJ bosmaxonasida chop etildi.

Bosishga ruxsat etildi:

31.03. 2026.

Qog'oz bichimi: 60x84 1/8

"Times New Roman" garnituruasi.

Ofset bosma.

Ofset bosma usulida bosildi.

Shartli bosma tabog'i: 11.

Adadi 100 nusxa.

Bahosi kelishilgan narxda.

Buyurtma № 4.

Jurnalning elektron shakli bilan

<https://scientific.tues.uz>

web saytida tanishish mumkin.

Tahririyat manzili:

Termiz sh., "Yulduz" MFY,
"Ibn Sino" ko'chasi, 38B-uy.

TAHRIR HAY'ATI A'ZOLARI:

Ixtisham Ul-Haq – i.f.d., prof. (Pokiston)
L. Narrada Gamage – i.f.d., prof. (Shri Lanka)
Xudoyqulov S.K. – i.f.d., prof.
Pardayev J.M. – i.f.f.d., (PhD). dots.
Toshqulov A.H. – i.f.d, prof.
Absamatov A.E. – i.f.d., dots.
Ruzmetov B. – i.f.d. prof.
Abdullayev I.S. – i.f.d., prof.
Ro'ziyev O.A. – i.f.n., dots.
Otamurodov Sh.N. – i.f.d., dots.
Shodiyev A.A. – i.f.d., dots.
Bakirov P.U. – f.f.d., prof.
Qodirov U.D. – p.f.d., prof.
Turopova S.K. – f.f.d., dots.
Mamadjanova T.A. – i.f.f.d. (PhD), dots.
Jurayev X.A. – i.f.f.d. (PhD), dots
Yarmatov Sh.CH. – i.f.f.d (PhD).
Amonov M.O. – i.f.f.d. (PhD).
Absamatov As.E. – i.f.f.d (PhD)
Rahmatullayev B.Ch. – i.f.f.d. (PhD).
Xoliyorov E.Ch. – f-m.f.n., dots.
Esanov A.A. – f.f.f.d. (PhD), dots.
Xudoyberdiyev U.T. – t.f.f.d. (PhD)
Namozov G'.Sh. – i.f.f.d. (PhD), dots v.b.
Xayrullayev I.N. – f-m.f.n., dots.
Bozorov S.B. – f.f.f.d. (PhD)
Sattarova Y.A. – f.f.f.d. (PhD), dots.
Eshkurbanov S.B. – t.f.f.d. (PhD), dots.
Saloxitdinova N.M. – p.f.f.d. (PhD), dots.
Madiyeva M.Y. – f.f.f.d. (PhD), dots.
Xakimov Z.I. – i.f.f.d. (PhD), dots.
Yormatov F. J. – t.f.n., dots.
Xoshimxo'jayeva M. –f.f.f.d. (PhD), dots.
Ismoilov B.T. – p.f.f.d. (PhD), dots.
Salomov G'. Y. – p.f.f.d. (PhD), dots.
Uralova O. P. – f.f.d (DSc), dots.
Xolov O.Ch. – p.f.f.d. (PhD), dots.
Usmonov M. Q. – p.f.f.d. (PhD), dots.
Abdusamatov A.S. - p.f.f.d. (PhD). dots.
Norkulova Sh. T. – f.f.f.d. (PhD)
Shoturayev J. – p.f.f.d. (PhD).
Abduraxmanov A.Y. – t.f.f.d. (PhD).

MUNDARIJA

N.A. ABDURAIMOVA, M.N. KARIMOVA

Tadbirkorlik subyektlarida moliyalashtirishni takomillashtirish asosida aholi bandligini ta'minlashning iqtisodiy tahlili.....5

N.A. ABDURAIMOVA, M.T. RO'ZIYEVA

Xo'jalik yurituvchi subyektlarning investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning amaldagi holati tahlili.....10

G.A. AXMETOVA

O'zbekiston iqtisodiyotida investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligini baholash omillari.....16

S.R. BOYPO'LATOV

Sanoat korxonalarida mehnat unumdorligini oshirishda innovatsion va raqamli texnologiyalarning roli.....21

M.SH. CHORIYEVA

Eksport salohiyatidan samarali foydalanish orqali iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish omillari.....26

N.X. DO'SMUXAMEDOVA

Nodavlat notijorat tashkilotlarida xarajatlar hisobini samarali yuritish omillari.....32

B.A. ERDANAYEV

Hududiy rivojlanishda drayver tarmoqlarning o'рни va ularni shakllantirishning nazariy-amaliy asoslari37

N.N. ESHQULOVA, SH.B. ABDUNABIYEV

Mamlakatimizda xizmat ko'rsatish sohasi va xizmatlar eksporti dinamikasi tahlili.....42

M.X. KURBOSHEVA

Tijorat banklari tomonidan tadbirkorlik subyektlarini kreditlashning nazariy-metodologik asoslari.....47

O.J. MURODOV, H.I. G'ULOMOV

Paxta tozalash korxonalarida moliyalashtirish-innovatsiya uzilishi: O'zbekiston agroklastarlari misolida empirik tahlil.....52

SH.S. MUZRAPOVA, N.S. MUZRAPOVA

Ekonometrika ta'limida interaktiv va amaliy matematika asosidagi yondashuvlarning samaradorligini baholash.....59

Z.M. NORALIYEVA

Qishloq joylarni rivojlantirish va aholi turmush sifatini yaxshilashda kichik biznes samaradorligini oshirish yo'llari.....66

A.P. PARDAYEV

O'zbekiston bank tizimini strategik transformatsiya jarayonining tahlili.....74

J.R. SAYFIYEV

Agile transformatsiya jarayonidagi kutilayotgan qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish yo'llari.....77

A.A. SHODIYEV, B.A. SHODIYEV

Qurilish tashkilotlarida buxgalteriya hisobining o'ziga xos xususiyatlari.....82

B.E. TURAYEV

Iqtisodiy o'sish omillarini kobb-duglas modeli asosida ekonometrik baholash.....89

Z.I. XAKIMOV

Qishloq xo'jaligida innovatsion faoliyatni moliyalash yo'nalishlari.....93

N.A. XAKIMOVA

Fermer xo'jaliklarini moliyaviy qo'llab - quvvatlashda subsidiya amaliyotini takomillashtirish.....98

SH.D. XAYDAROVA

Maishiy xizmatlar sohasida tadbirkorlikni rivojlantirishning mintaqaviy xususiyatlari.....103

L.L. XAYRULLAYEVA

Iqtisodiy o'sishni ta'minlashda yashil iqtisodiyot yondashuvi va an'anaviy iqtisodiy model.....107

Y.Z. XUDAYAROVA

Asalarichilik samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni lasso regression modeli asosida tahlil qilish.....112

R.A. XURRAMOV

Hududlar kesimida eksport mahsulotlarining daromadlilik darajasini prody indeksi asosida statistik tahlil qilish.....116

G.A. YUSUPOV

Uzoq muddatli aktivlarda adaptiv amortizatsiya usuli.....122

MUNDARIJA

SH.E.BOBOMURATOVA

O'zbekiston va uning chegara mamlakat hududlarida til siyosati.....126

D.MUQUMOVA

Ja'far Muhammad Termiziyning "Mendagi Boysun" she'ri: lingvistik tahlil.....134

D.B.IBODULLAYEVA

O'zbek va ingliz tillaridagi teatr atamalarining chog'ishtirma tahlili.....137

Z.M.AMIRKULOVA

"Panoh" hikoyasida tarixiy voqe'lik va badiiy talqin uyg'unlashuvi.....140

M.A.MEYLIQULOVA

O'quvchilarda adabiy nutqiy kompetensiyani rivojlantirish masalalari.....144

SH.A.DONAYEVA

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitishda 4K modelining ahamiyati.....147

G.E.TURAYEVA

Texnologiyalashgan jamiyatda bo'lajak o'qituvchilarning axloqiy tarbiyasini shakllantirish150

M.X.XAYDAROVA

Magistratura talabalarining mustaqil ta'lim faoliyatini tashkil etish.....153

F.A.XAYITOVA

O'quvchilarda kreativ o'qish madaniyatini shakllantirishning milliy va jahon tajribasi.....157

D.R.YUNUSOV, J.I.UMIROV

Fanni o'qitishda interfaol ta'lim metodlaridan foydalanish.....160

F.E.JOMONQULOVA, S.B.UZAKOVA

Yoshlarni axborot xurujlaridan asrash, ularda axborot imunitetini shakllantirishda zamonaviy usullardan foydalanishning o'рни.....164

U.A.TASHBAYEVA

Boshlang'ich sinflarda bolalar adabiyotini o'rgatishda mustaqil ta'lim topshiriqlaridan foydalanish metodikasi.....169

SH.T.TOSHOVA

Talabalarda sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini takomillashtirishning didaktik imkoniyatlari.....173

R.I.ESONOVA, N.M.SALOXITDINOVA

Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni 4K modeli asosida tashkil etish metodikasi va baholash mexanizmlari.....176

G.Z.ERMATOVA, G.E.TURAYEVA

Elektron resurslar asosida ona tili va o'qish savodxonligi fanlarini o'qitish samaradorligini oshirish usullari.....180

D.D.NORQUVATOVA, N.M.SALOXITDINOVA

STEAM yondashuvining boshlang'ich matematika ta'limidagi ahamiyati.....187

M.O.ZARIPOVA, N.M.SALOXITDINOVA

Zamonaviy ta'limda baholash tizimlarining transformatsiyasi va uning ta'lim sifatiga ta'siri.....190

M.A.NORBOSHEVA, N.ABDIYEVA

Giperaktiv bolalar bilan olib boriladigan psixologik-pedagogik ishlar.....194

G'A.MAMARAJABOV

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda hunarmandchilikni rivojlantirishning huquqiy asoslari va amaliy tajriba.....198

T.J.YARMATOV, F.J. YARMATOV

Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu Lug'atit Turk" asari etnofolklor manba.....202

SH.T.YAKUBOVA

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyat shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslari.....205

N.B.RAUPOVA

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining milliy qadriyatlarga bo'lgan munosabatini shakllantirish metodikasi ("Qutadg'u bilig" va "Hibat ul-haqoyiq" dostonlari namunalari misolida).....208

M.SH.BURIYEVA

The role of code-switching in Uzbekistan's diverse society: identity and cultural exchange.....213

Z.M.ALLAYEV

Traditions of dream interpretations in linguoculturology.....218

Z.F.ERGASHEVA, G'Y.SALOMOV

Ona-tili va o'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarning axborot bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi.....221

L.A.RAIMOV

A comparative analysis of ai and human translation in advertising texts.....225

A.A.QARAQULOV

Mengziyo Safarov qissalarida ona-tabiatning poetik manzarasi.....229

N.A.UMAROVA

Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlar darslarida loyiha faoliyatini tashkil etish nazariyasi va metodikasi.....234

M.T.MENGNAROVA

Ingliz va O'zbek tillaridagi rang komponentli maqollarda madaniy birliklarning ahamiyati.....238

I.B.JURAEV

The effect of authentic materials on vocabulary acquisition in english classes.....242

D.A.BADALOV

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda, klaster metodida yondashish.....248

F.J. YARMATOV, T.J. YARMATOV

Dostonchilik an'analari shakllanishining tarixiy asoslari.....252

M.O.BEGALIYEVA

Pattakesar.....257

Renessans ta'lim universiteti, Texnika fanlari doktori, professor

Murodov Orif Jumayevich

E-mail: orifakadem81@gmail.com

Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti assistenti

G'ulomov Haydarbek Ilyos o'g'li

E-mail: haydarbekgulomov@gmail.com

PAXTA TOZALASH KORXONALARIDA MOLIYALASHTIRISH–INNOVATSIYA UZILISHI: O'ZBEKISTON AGROKLASTERLARI MISOLIDA EMPIRIK TAHLIL

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada agroklasterning tizimida paxta tozalash korxonalarida yuzaga kelayotgan moliyalashtirish–innovatsiya uzilishi muammosi empirik asosda tahlil qilingan. Tadqiqot obyekti sifatida Surxandaryo viloyatida joylashgan “Sherobod paxta tozalash” aksiyadorlik jamiyatining 2020–2023-yillarga oid moliyaviy hisobotlari asosida korxonaning moliyaviy holati, debitorlik va kreditorlik qarzlari hamda pul oqimlari dinamikasi o'rganildi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, yuqori darajadagi debitorlik qarzlari, foiz yuklamasining ortishi va klaster ichidagi hisob-kitoblarning kechikishi korxonaning likvidlik holatini yomonlashtirib, pul aylanish siklining uzayishiga olib keladi. Natijada korxonada joriy faoliyatni moliyalashtirish bilan band bo'lib, innovatsion rivojlanish uchun zarur bo'lgan investitsion resurslarni shakllantira olmaydi.

Tadqiqot davomida moliyalashtirish–innovatsiya uzilishini baholash uchun integrallashgan yondashuv taklif etilib, uning asosiy determinantlari sifatida pul aylanish sikli, qarzdorlik darajasi, foiz yuklamasi va to'lovlar kechikishi aniqlandi. Empirik natijalar agroklasterning tizimida moliyaviy resurslar va daromadlarning asimmetrik taqsimlanishini tasdiqlab, paxta tozalash korxonalarining “moliyaviy siqilgan bo'g'in” sifatida shakllanishini asoslab berdi.

Maqolada muammoni bartaraf etish uchun debitorlik qarzlarini boshqarish, moliyaviy monitoringni raqamlashtirish (DGU-3) va innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlovchi moliyalashtirish mexanizmlarini joriy etishga qaratilgan amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: agroklasterning, paxta tozalash korxonalarini, moliyalashtirish–innovatsiya uzilishi, pul aylanish sikli, debitorlik qarzlari, foiz yuklamasi, moliyaviy bosim, innovatsiya

KIRISH

So'nggi yillarda O'zbekiston qishloq xo'jaligi va sanoat integratsiyasini ta'minlash maqsadida agroklasterning tizimi keng joriy etildi. Ushbu tizimning asosiy maqsadi qiymat zanjirining barcha bosqichlarini yagona boshqaruv ostida birlashtirish orqali samaradorlikni oshirishdan iborat. Biroq amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, klaster tizimida moliyaviy resurslar taqsimoti bir xil emas va ayrim bo'g'inlarda, xususan paxta tozalash korxonalarida (PTZ), sezilarli moliyaviy bosim yuzaga kelmoqda.

Tadqiqot obyekti sifatida tanlangan “Sherobod paxta tozalash” aksiyadorlik jamiyati misolida ushbu nomutanosiblik yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Korxonaning moliyaviy hisobotlari tahlili shuni ko'rsatadiki, uning faoliyati sanoat ishlab chiqarish yo'nalishiga mansub bo'lib, asosiy vazifasi paxta xom ashyosini qayta ishlash va tayyor mahsulot ishlab chiqarishdan iborat.

Shu bilan birga, mavjud moliyaviy natijalar korxonaning mustaqil daromadlilik darajasi past ekanligini ko'rsatadi. Xususan, 2020–2021-yillar

moliyaviy hisobotlariga ko'ra, asosiy faoliyatdan olingan foyda juda past yoki manfiy bo'lib, moliyaviy barqarorlik ko'p jihatdan tashqi moliyalashtirish va klaster ichidagi transfertlarga bog'liq. Bu holat PTZlarni qiymat zanjirida “foydalar markazi” emas, balki “xarajat markazi” sifatida shakllanishiga olib kelmoqda [1].

Empirik ma'lumotlar shuni tasdiqlaydiki, korxonalarda:

debitorlik qarzlarning yuqori darajada to'planishi,

kreditlar va foiz xarajatlarining ortib borishi,

klaster ichidagi hisob-kitoblarning kechikishi

moliyaviy oqimlarning uzilishiga sabab bo'lmoqda. Masalan, 2020-yil holatiga ko'ra debitor va kreditor qarzlarning tarkibi juda murakkab bo'lib, ko'plab kontragentlar bilan hisob-kitoblar mavjudligi aniqlangan. Bu esa pul aylanish tezligining pasayishiga va likvidlik muammolarining kuchayishiga olib keladi.

Natijada, PTZlarda “moliyalashtirish–

innovatsiya uzilishi” fenomeni shakllanadi, ya’ni korxonalar innovatsion rivojlanishga ehtiyoj sezsa-da, mavjud moliyaviy mexanizmlar bu ehtiyojni qoplash imkonini bermaydi. Xususan, uzoq muddatli debitorlik qarzlari va likvid aktivlarning yetishmasligi investitsion loyihalarni moliyalashtirishni cheklaydi [2].

Shunday qilib, agroklastertizimida paxta tozalash korxonalarini moliyaviy jihatdan eng zaif bo’g’in sifatida shakllanmoqda. Ular bir tomondan ishlab chiqarish xarajatlarini moliyalashtirish majburiyatini bajaradi, ikkinchi tomondan esa daromadlarning asosiy qismi klasterning yuqori bo’g’inlarida konsentratsiyalanadi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi — paxta tozalash korxonalarida moliyalashtirish va innovatsion rivojlanish o’rtasidagi uzilishni aniqlash hamda uning asosiy sabablarini empirik tahlil asosida ochib berishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Innovatsion rivojlanish va uni moliyalashtirish masalasi sanoat korxonalarini barqarorligi hamda uzoq muddatli raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan [2]. Mavjud nazariy yondashuvlarga ko’ra, korxonaning texnologik yangilanishi, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishi va xarajatlarni kamaytirishi bevosita investitsion resurslarga kirish imkoniyati bilan bog’liq. Shu bois innovatsiya va moliyalashtirish o’rtasidagi mutanosiblik korxonalar rivojlanishining strategik sharti hisoblanadi [3].

Biroq ko’plab tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, moliyalashtirish manbalarining cheklanganligi innovatsion faoliyatning sekinlashishiga olib keladi. Ayniqsa, kapital sig’imi yuqori bo’lgan, asosiy vositalari eskirgan va operatsion xarajatlari katta korxonalarda bu muammo yanada keskin namoyon bo’ladi. Bunday sharoitda korxonalar innovatsion ehtiyojni anglab turgan bo’lsa-da, mavjud moliyaviy mexanizmlar orqali uni amaliyotga joriy eta olmaydi. Ilmiy adabiyotlarda ushbu holat ayrim hollarda “financing gap”, “innovation gap” yoki “financing–innovation mismatch” kabi tushunchalar bilan ifodalanadi [4].

Korxonalar moliyasini boshqarish bo’yicha tadqiqotlarda likvidlik, qarzdorlik va pul aylanish sikli innovatsion faollikka bevosita ta’sir qiluvchi omillar sifatida ko’rib chiqiladi. Agar korxonalar joriy majburiyatlarni qoplash uchun doimiy ravishda qisqa muddatli qarz manbalariga murojaat qilsa, u holda investitsion

va innovatsion loyihalarga yo’naltirilishi mumkin bo’lgan resurslar kamayadi. Shu nuqtayi nazardan, yuqori debitorlik qarzlari, foiz xarajatlarining ortib borishi va ichki hisob-kitoblarning kechikishi innovatsion rivojlanish uchun moliyaviy to’siq vazifasini bajaradi [5].

Agrosanoat va agroklastertizimlariga bag’ishlangan adabiyotlarda integratsiyalashgan qiymat zanjiri nazariy jihatdan resurslar, risklar va daromadlarning o’zaro muvozanatli taqsimlanishini ta’minlashi kerakligi ta’kidlanadi. Agroklastertizim modeli ishlab chiqarishdan tortib qayta ishlash va eksportgacha bo’lgan bosqichlarni yagona tizim sifatida birlashtirishi sababli, uning afzalligi aynan ichki koordinatsiya va moliyaviy intizom bilan izohlanadi. Biroq amaliy tadqiqotlar ayrim klaster tizimlarida moliyaviy oqimlar teng taqsimlanmasligi, aksincha, ayrim bo’g’inlar “donor”, boshqalari esa “recipient” rolini bajarishini ko’rsatadi [6].

Qayta ishlovchi korxonalar, xususan paxta tozalash zavodlari bo’yicha mavjud tadqiqotlar ular agroklastertizim tarkibida texnologik jihatdan zarur, biroq moliyaviy jihatdan eng zaif bo’g’inlardan biri ekanini ko’rsatmoqda. Sababi, aynan shu korxonalar bir tomondan xomashyoni qayta ishlash, energiya xarajatlari, ta’mirlash va saqlash bilan bog’liq xarajatlarni ko’taradi, ikkinchi tomondan esa tayyor mahsulot qiymat zanjirining keyingi bosqichlarida shakllanadigan qo’shimcha qiymatdan nisbatan kam ulush oladi. Natijada PTZlarda foyda normasi past, likvidlik bosimi esa yuqori bo’lib qolmoqda [7].

Ilmiy manbalarda debitorlik qarzlarning o’sishi korxonaning pul oqimlarini susaytirishi, kreditorlik va qisqa muddatli qarzlarning ortishi esa moliyaviy mustaqillikni kamaytirishi qayta-qayta qayd etilgan]. Ayniqsa, klaster ichidagi to’lovlar kechikkanida bu muammo ichki tizimli bosimga aylanadi, ya’ni korxonalar tashqi bozor emas, aynan o’z tizimi ichidagi hisob-kitob nomutanosibligidan zarar ko’radi. Bunday holat qayta ishlovchi bo’g’inlarda operatsion barqarorlikni saqlab turishni ham, innovatsion yangilanishni ham murakkablashtiradi [8].

Paxta tozalash korxonalarining innovatsion faoliyati bo’yicha mavjud ishlar asosan texnologik modernizatsiya, energiya tejamkor uskuna, sifatni oshirish va chiqindilarni qayta ishlash yo’nalishlariga qaratilgan. Biroq bu tadqiqotlarning aksariyatida innovatsion zarurat bilan uni moliyaviy ta’minlash imkoniyati

o'rtasidagi uzilish yetarlicha chuqur tahlil qilinmagan]. Ya'ni, ko'plab ishlarda innovatsiya "zarur" deb e'tirof etiladi, lekin nega aynan ayrim korxonalar ushbu innovatsiyani moliyalashtira olmayotgani tizimli darajada ochib berilmaydi. Shu jihatdan agroklastlar sharoitida paxta tozalash korxonalarida yuzaga kelayotgan moliyalashtirish–innovatsiya uzilishi alohida ilmiy muammo sifatida qaralishi lozim. Bu uzilishning mohiyati shundaki, korxonalar uchun innovatsion yangilanish iqtisodiy zaruratga aylangan bo'lsa-da, joriy moliyaviy bosim, yuqori debitorlik, foiz yuklamasi va kechikkan ichki to'lovlar sababli investitsion resurslar shakllanmaydi. Natijada innovatsiyaga ehtiyoj bilan uni moliyaviy ta'minlash imkoniyati o'rtasida tizimli nomutanosiblik paydo bo'lad [9].

Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, agroklastlar tizimida innovatsiya va moliyalashtirish o'rtasidagi bog'liqlik umumiy nazariy darajada yoritilgan bo'lsa-da, paxta tozalash korxonalarida misolida ushbu masalaning empirik, moliyaviy va institutsional tomonlari yetarlicha kompleks o'rganilmagan. Ayniqsa, debitorlik qarzlari, foiz yuklamasi va ichki klaster to'lovlaridagi kechikishlarning innovatsion rivojlanishga ta'siri yagona model doirasida kam tadqiq etilgan [10]. Mazkur tadqiqot aynan shu ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda paxta tozalash korxonalarida moliyalashtirish va innovatsion rivojlanish o'rtasidagi uzilish ("financing–innovation gap")ni aniqlash uchun integrallashgan analitik yondashuv ishlab chiqildi. Ushbu yondashuv an'anaviy moliyaviy ko'rsatkichlardan farqli ravishda korxonaning joriy operatsion bosimi va investitsion imkoniyatlari o'rtasidagi nomutanosiblikni baholashga qaratilgan.

Tadqiqotning empirik bazasi sifatida "Sherobod paxta tozalash" AJning 2020–2023-yillarga oid moliyaviy hisobotlari va qarzdorlik ma'lumotlaridan foydalanildi.

1. Moliyaviy bosimni aniqlash mezonlari
Korxonaning joriy moliyaviy holatini baholash uchun quyidagi indikatorlar tizimi shakllantirildi:

pul aylanish siklining uzayishi
debitorlik qarzlarning yuqori ulushi
foiz xarajatlarning ortib borishi
ichki klaster hisob-kitoblarning kechikishi
Mazkur omillar korxonaning erkin pul

oqimlarini cheklovchi asosiy determinantlar sifatida qaraladi.

2. Moliyalashtirish–innovatsiya uzilishi modeli
Tadqiqotda moliyalashtirish va innovatsiya o'rtasidagi bog'liqlik quyidagi konseptual tenglama orqali ifodalandi:

$FIG=f(CCC,DR,IR,Delay)$

(1)

Bu yerda:

FIG (Financing–Innovation Gap) — moliyalashtirish va innovatsiya o'rtasidagi uzilish darajasi

CCC — pul aylanish sikli

DR — qarzdorlik darajasi

IR — foiz yuklamasi

Delay — klaster ichidagi to'lovlar kechikishi

Mazkur model korxonaning innovatsion faoliyatni moliyalashtirish imkoniyatini cheklovchi omillarni kompleks baholash imkonini beradi.

3. Empirik tahlil yondashuvi

Tadqiqotda dinamik tahlil usuli qo'llanilib, 2020–2023-yillar kesimida moliyaviy ko'rsatkichlarning o'zgarish tendensiyasi baholandi. Ayniqsa, debitorlik qarzlari va foiz yuklamasining o'sish sur'atlari alohida tahlil qilindi.

4. Stress-sensitivity yondashuvi

Korxonaning moliyaviy tizimi tashqi omillarga qanchalik sezgir ekanligini aniqlash maqsadida ssenariyali tahlil qo'llanildi. Ushbu yondashuv orqali moliyaviy bosim kuchayganda innovatsion faoliyat imkoniyatlari qanday qisqarishi baholandi.

5. Ilmiy yangilik (metodologiyada)

Mazkur metodologiyaning asosiy farqi shundaki, u likvidlikni emas, innovatsiyani moliyalashtirish imkoniyatini baholaydi va birinchi marta:

PTZ = moliyaviy siqilgan bo'g'in degan gipotezani model darajasida tekshiradi.

Tahlil va natijalar. Mazkur tadqiqotda "Sherobod paxta tozalash" AJ misolida moliyalashtirish–innovatsiya uzilishi empirik ma'lumotlar asosida tahlil qilindi. Olingan natijalar korxonada moliyaviy bosimning yuqori darajada ekanligini va bu holat innovatsion rivojlanishni cheklayotganini ko'rsatadi.

1. Moliyaviy holatning umumiy tavsifi

Korxonaning moliyaviy hisobotlari tahlili shuni ko'rsatadiki, uning aktivlari tarkibida uzoq muddatli aktivlar va debitorlik qarzlari ulushi yuqori hisoblanadi, pul mablag'lari esa deyarli

mavjud emas. Bu esa likvidlikning past darajada ekanligini anglatadi.

Shuningdek, korxonada faoliyati natijalariga ko'ra asosiy ishlab chiqarishdan olinadigan foyda darajasi juda past bo'lib, ayrim yillarda zarar bilan yakunlangan. Bu holat PTZlarning mustaqil daromad generatsiya qilish qobiliyati cheklanganligini ko'rsatadi.

Iqtisodiy ma'nosi: Korxonada real iqtisodiy samaradorlik emas, balki tashqi moliyaviy qo'llab-quvvatlash hisobiga faoliyat yuritmoqda.

2. Debitorlik va kreditorlik qarzlari tahlili
Empirik ma'lumotlarga ko'ra, korxonada debitorlik qarzlari yuqori darajada konsentratsiyalangan bo'lib, ular asosan klaster ichidagi korxonalar hissasiga to'g'ri keladi.

Masalan, 2020-yil holatiga ko'ra ko'plab kontragentlar bilan hisob-kitoblar mavjud bo'lib, qarzdorlik tarkibi murakkab va uzoq muddatli xarakterga ega. Shu bilan birga, kreditorlik qarzlari qisqa muddatli majburiyatlar ko'rinishida shakllangan.

Iqtisodiy ma'nosi:

pul tushumi kechikib keladi
to'lovlar esa tez bajarilishi kerak

Natija: likvidlik bosimi

3. Foiz yuklamasi va moliyalashtirish muammosi
Moliyaviy natijalar hisobotlari shuni ko'rsatadiki, korxonada bank kreditlari bo'yicha foiz xarajatlari sezilarli ulushni tashkil etadi.

Bu holat quyidagi muammoni keltirib chiqaradi:
operatsion foyda → foiz xarajatlarini qoplay olmaydi

kredit → doimiy moliyalashtirish manbaiga aylanadi

Iqtisodiy ma'nosi: Korxonada "qarz bilan yashayotgan tizim"ga aylanadi

4. Moliyalashtirish–innovatsiya uzilishi (FIG) natijalari

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, korxonada quyidagi holatlar bir vaqtda mavjud:

yuqori debitorlik
uzoq pul aylanish sikli
yuqori foiz yuklamasi
likvid aktivlarning yetishmasligi

Bu holat FIG modeliga ko'ra yuqori darajadagi uzilishni anglatadi

1-jadval

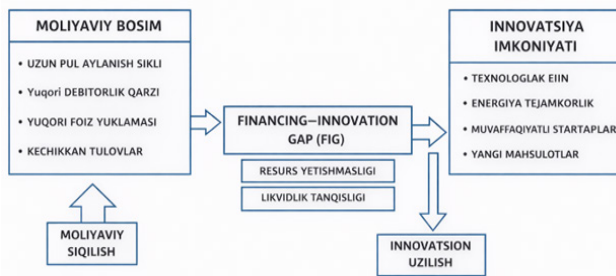
Moliyalashtirish–innovatsiya uzilishi indikatorlari

Ko'rsatkich	Holat
Debitorlik	Yuqori
CCC	Uzun
Foiz yuklamasi	Yuqori
Likvidlik	Past
FIG darajasi	Yuqori

Iqtisodiy ma'nosi: Korxonada innovatsiyaga muhtoj, lekin uni moliyalashtira olmaydi

5. Tizimli xulosa (eng muhim qism)

Tadqiqot natijalari asosida paxta tozalash korxonalarida moliyalashtirish–innovatsiya uzilishi shakllanishining konseptual modeli ishlab chiqildi 1-rasm.

(Izoh: moliyaviy bosim ↑ → innovatsiya imkoniyati ↓)

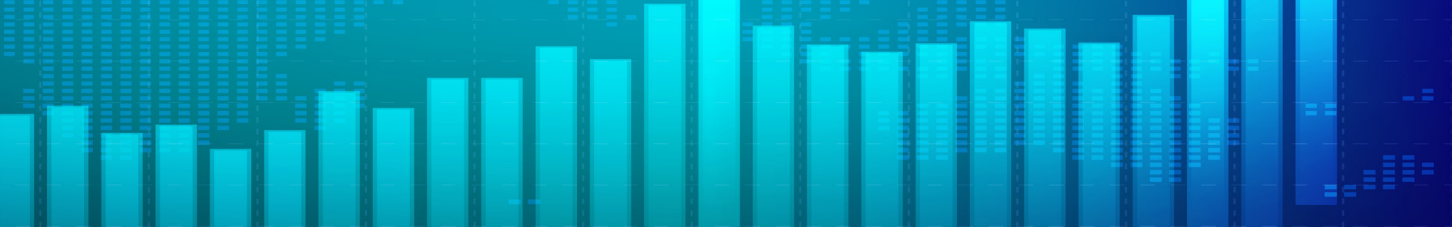
1-rasm. Moliyalashtirish–innovatsiya uzilishi modeli

1-rasmda ko'rsatilganidek, paxta tozalash korxonalarida moliyaviy bosim omillari, jumladan, uzoq pul aylanish sikli, yuqori debitorlik qarzlari, foiz yuklamasi va to'lovlar kechikishi korxonaning likvidlik holatini yomonlashtiradi. Ushbu omillar natijasida moliyaviy siqilish yuzaga kelib, erkin pul oqimlari kamayadi va investitsion resurslar shakllanmaydi.

Natijada "financing–innovation gap (FIG)" vujudga keladi, ya'ni korxonada innovatsion rivojlanishga ehtiyoj sezgan holda uni moliyalashtirish imkoniyatidan mahrum bo'ladi. Bu esa innovatsion faoliyatning uzilishiga olib keladi.

Asosiy natija: Agroklasterni tizimida o'tkazilgan empirik tahlillar natijalari shuni ko'rsatadiki, qiymat zanjiri doirasida moliyaviy resurslar va daromadlarning taqsimlanishi muvozanatli emas.

Xususan, paxta tozalash korxonalarida ishlab chiqarish jarayonining asosiy xarajatlarini o'z

zimmasiga olgan holda faoliyat yuritadi, biroq yaratilgan qo'shimcha qiymatning asosiy qismi klasterning yuqori bo'g'inlarida shakllanadi. Natijada moliyaviy yuklama va daromad o'rtasida nomutanosiblik yuzaga keladi.

Ushbu nomutanosiblik oqibatida paxta tozalash korxonalarida pul oqimlari barqarorligi buzilib, likvidlik bosimi kuchayadi hamda qarz va foiz yuklamasi ortadi. Bu esa korxonalarining investitsion imkoniyatlarini cheklab, innovatsion rivojlanish uchun zarur moliyaviy resurslarning shakllanishiga to'sqinlik qiladi.

Shu bois, paxta tozalash korxonalarida agroklaster tizimida innovatsion rivojlanish jarayonida nisbatan cheklangan imkoniyatlarga ega bo'lgan bo'g'in sifatida shakllanmoqda.

Mazkur holat moliyalashtirish va innovatsion rivojlanish o'rtasidagi tizimli uzilish mavjudligini ko'rsatadi.

Mazkur tadqiqotda "Sherobod paxta tozalash" AJ misolida moliyalashtirish-innovatsiya uzilishi empirik ma'lumotlar asosida tahlil qilindi. Olingan natijalar korxonada moliyaviy bosimning yuqori darajada ekanligini va bu holat innovatsion rivojlanishni cheklayotganini ko'rsatadi.

1. Moliyaviy holatning umumiy tavsifi

Korxonaning moliyaviy hisobotlari tahlili shuni ko'rsatadiki, uning aktivlari tarkibida uzoq muddatli aktivlar va debitorlik qarzlari ulushi yuqori hisoblanadi, pul mablag'lari esa deyarli mavjud emas. Bu esa likvidlikning past darajada ekanligini anglatadi.

Shuningdek, korxonada faoliyati natijalariga ko'ra asosiy ishlab chiqarishdan olinadigan foyda darajasi juda past bo'lib, ayrim yillarda zarar bilan yakunlangan. Bu holat PTZlarning mustaqil daromad generatsiya qilish qobiliyati cheklanganligini ko'rsatadi.

Iqtisodiy ma'nosi: Korxonada real iqtisodiy samaradorlik emas, balki tashqi moliyaviy qo'llab-quvvatlash hisobiga faoliyat yuritmoqda.

2. Debitorlik va kreditorlik qarzlari tahlili

Empirik ma'lumotlarga ko'ra, korxonada debitorlik qarzlari yuqori darajada konsentratsiyalangan bo'lib, ular asosan klaster ichidagi korxonalar hissasiga to'g'ri keladi.

Masalan, 2020-yil holatiga ko'ra ko'plab kontragentlar bilan hisob-kitoblar mavjud bo'lib, qarzдорlik tarkibi murakkab va uzoq muddatli xarakterga ega. Shu bilan birga, kreditorlik qarzlari qisqa muddatli majburiyatlar ko'rinishida shakllangan.

Iqtisodiy ma'nosi:

- pul tushumi kechikib keladi
- to'lovlar esa tez bajarilishi kerak

Natija: likvidlik bosimi

3. Foiz yuklamasi va moliyalashtirish muammosi
Moliyaviy natijalar hisobotlari shuni ko'rsatadiki, korxonada bank kreditlari bo'yicha foiz xarajatlari sezilarli ulushni tashkil etadi.

Bu holat quyidagi muammoni keltirib chiqaradi:

- operatsion foyda → foiz xarajatlarini qoplay olmaydi
- kredit → doimiy moliyalashtirish manbaiga aylanadi

Iqtisodiy ma'nosi: Korxonada "qarz bilan yashayotgan tizim"ga aylanadi

4. Moliyalashtirish-innovatsiya uzilishi (FIG) natijalari

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, korxonada quyidagi holatlar bir vaqtda mavjud:

- yuqori debitorlik
- uzoq pul aylanish sikli
- yuqori foiz yuklamasi
- likvid aktivlarning yetishmasligi

Bu holat FIG modeliga ko'ra yuqori darajadagi uzilishni anglatadi

2-jadval

Moliyalashtirish-innovatsiya uzilishi indikatorlari

Ko'rsatkich	Holat
Debitorlik	Yuqori
CCC	Uzun
Foiz yuklamasi	Yuqori
Likvidlik	Past
FIG darajasi	Yuqori

2-jadval natijalari shuni ko'rsatadiki, paxta tozalash korxonalarida moliyaviy ko'rsatkichlar kompleks ravishda salbiy yo'nalishda shakllanmoqda. Xususan, debitorlik qarzlarning yuqori darajada bo'lishi pul tushumlarining kechikishiga olib kelib, pul aylanish siklining (CCC) uzayishiga sabab bo'lmoqda.

Buning natijasida korxonaning likvidligi pasayib, joriy majburiyatlarni qoplash uchun qo'shimcha qarz mablag'lariga murojaat qilish zarurati yuzaga keladi. Qarz yukining ortishi esa o'z navbatida foiz xarajatlarning oshishiga olib kelib, moliyaviy bosimni yanada kuchaytiradi.

Mazkur omillar o'zaro bog'liq holda korxonaning erkin pul oqimlarini keskin cheklaydi. Natijada investitsion resurslar shakllanmaydi va korxonada innovatsion rivojlanishni moliyalashtirish

imkoniyatidan mahrum bo'ladi.

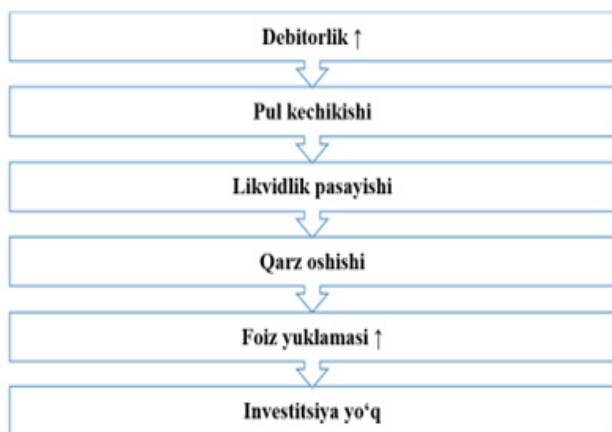
Shu bois FIG darajasining yuqori qiymati korxonada moliyalashtirish–innovatsiya uzilishi mavjudligini aniq ifodalaydi.

5. Tizimli xulosa

Yuqoridagi empirik natijalar asosida quyidagi tizimli xulosa shakllantirildi:

Agroklaster tizimida moliyaviy resurslar taqsimoti nomutanosib bo'lib, paxta tozalash korxonalarini qiymat zanjirining eng yuqori moliyaviy bosim ostida faoliyat yurituvchi bo'g'iniga aylangan.

Ushbu jarayon 2-rasmda keltirilganidek, bosqichma-bosqich shakllanadi.

2-rasm. Moliyalashtirish–innovatsiya uzilishining shakllanish mexanizmi

Mazkur sxemada paxta tozalash korxonalarida moliyaviy bosimning ortishi natijasida pul oqimlarining uzilishi, likvidlikning pasayishi va qarz yukining oshishi orqali innovatsion faoliyatni moliyalashtirish imkoniyatining cheklanishi bosqichma-bosqich aks ettirilgan.

Asosiy natija: Agroklaster tizimida olib borilgan empirik tahlillar shuni ko'rsatdiki, qiymat zanjiri doirasida moliyaviy resurslar va daromadlarning taqsimlanishi muvozanatli emas.

Xususan:

- paxta tozalash korxonalarini (PTZ) asosan ishlab chiqarish xarajatlarini moliyalashtiruvchi xarajat markazi sifatida faoliyat yuritmoqda;
- klasterning yuqori bo'g'inlari (to'qimachilik va eksport segmentlari) esa asosiy qo'shimcha qiymatni shakllantiruvchi foyda markazi sifatida namoyon bo'lmoqda.

Natijada, moliyaviy yuklamaning asosiy qismi pastki bo'g'in - paxta tozalash korxonalariga tushib, daromadlarning katta ulushi yuqori bo'g'inlarda konsentratsiyalanadi.

Bu nomutanosiblik oqibatida:

- pul oqimlari uziladi,
- likvidlik bosimi kuchayadi,
- qarz va foiz yuklamasi ortadi,
- investitsion resurslar shakllanmaydi.

Shu sababli paxta tozalash korxonalarini innovatsion rivojlanish imkoniyatidan mahrum bo'lib, qiymat zanjirining "innovatsiyadan uzilib qolgan bo'g'ini"ga aylanadi.

Ushbu holat agroklaster tizimida moliyalashtirish–innovatsiya uzilishining tizimli xarakterga ega ekanligini va paxta tozalash korxonalarining barqaror rivojlanishi uchun moliyaviy mexanizmlarni qayta ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari agroklaster tizimida paxta tozalash korxonalarining moliyaviy holati tizimli nomutanosiblik sharoitida shakllanayotganini ko'rsatdi. Empirik tahlillar asosida aniqlanishicha, "Sherobod paxta tozalash" AJ misolida korxonaning moliyaviy barqarorligi past bo'lib, likvidlik bosimi yuqori darajada namoyon bo'lmoqda.

Xususan, debitorlik qarzlarning yuqoriligi, pul aylanish siklining uzayishi, foiz xarajatlarining ortib borishi va klaster ichidagi to'lovlar kechikishi korxonaning erkin pul oqimlarini keskin cheklamoqda. Natijada korxonada joriy faoliyatni moliyalashtirishga majbur bo'lib, innovatsion rivojlanish uchun zarur bo'lgan investitsion resurslarni shakllantira olmayapti.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, agroklaster tizimida daromad va moliyaviy yuklama o'rtasida asimmetrik taqsimot mavjud. Bunda yuqori qo'shimcha qiymat yaratuvchi bo'g'inlar foyda markazi sifatida shakllansa, paxta tozalash korxonalarini moliyaviy jihatdan siqilgan bo'g'in sifatida faoliyat yuritmoqda.

Mazkur holat natijasida moliyalashtirish–innovatsiya uzilishi (financing–innovation gap) yuzaga keladi, ya'ni korxonada innovatsion rivojlanishga ehtiyoj sezadi, biroq mavjud moliyaviy mexanizmlar ushbu ehtiyojni qondirish imkonini bermaydi.

Amaliy takliflar.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib quyidagi tizimli takliflar ishlab chiqildi:

1. Klaster ichidagi to'lov intizomini optimallashtirish
 - debitorlik qarzlari bo'yicha maksimal muddatlar joriy etish
 - avtomatik hisob-kitob tizimlarini joriy qilish (DGU-3 orqali)
 - kechikkan to'lovlar uchun penal

mexanizmlarni kuchaytirish

Natija: pul oqimlari tezlashadi

2. Paxta tozalash korxonalariga alohida moliyalashtirish modeli

- PTZlar uchun imtiyozli kredit liniyalari
- foiz stavkalarini subsidiyalash
- investitsion grantlar ajratish

Natija: innovatsiya uchun resurs paydo bo'ladi

3. Debitorlik qarzlarni boshqarish tizimini joriy etish

- debitorlikni segmentatsiya qilish
- yuqori riskli qarzdorlarni nazorat qilish
- faktoring va diskontlash mexanizmlarini

qo'llash

Natija: pul aylanish sikli qisqaradi

4. Moliyaviy monitoringni raqamlashtirish (DGU-3)

- real vaqt rejimida CCC, likvidlik va risk baholash

- avtomatik signal tizimi

- boshqaruv qarorlarini tezlashtirish

Natija: risklar oldindan aniqlanadi

5. Innovatsion rivojlanishni moliyalashtirish mexanizmini yaratish

- klaster ichida "innovation fund" tashkil qilish

- PTZ uchun maqsadli investitsiya dasturlari

- energiya tejamkor va zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish

Natija: financing-innovation gap yo'qoladi

Tadqiqot natijalari agroklasterni tizimida moliyaviy resurslar taqsimoti va innovatsion ehtiyoj o'rtasida tizimli nomutanosiblik mavjudligini ko'rsatdi. Ushbu nomutanosiblik paxta tozalash korxonalarida moliyalashtirish-innovatsiya uzilishining shakllanishiga olib kelmoqda va ularni qiymat zanjirining moliyaviy jihatdan eng zaif bo'g'iniga aylantirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Murodov O.J. Davlat korxonalarini isloh qilishning zamonaviy bosqichlari va O'zbekistonning xususiylashtirish modeli// Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz> 1492 2025-yil, oktyabr. № 10-son. 1492-1496. B.

2. Murodov O.J. Paxta tozalash korxonalarining tarkibiy bo'linmalarida moliyaviy boshqaruv tizimini takomillashtirish yo'llari// Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz> 474 2025-yil, dekabr. № 12-son. 474-481. B.

3. Murodov O.J. Financial mechanisms for improving liquidity and risk management in cotton ginning enterprises: evidence from Uzbekistan. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" (Economics and Innovative Technologies) ilmiy elektron jurnali // 1/2026, yanvar-fevral (№ 00081). Toshkent, - 2026. 170-182. B. <https://iqtisodiyot.tsue.uz/journal/index.php/iit/article/view/794>.

4. Van Horne J.C., Wachowicz J.M. (2009). Fundamentals of Financial Management (13th ed.). Pearson Education.

5. Myers S.C. The capital structure puzzle. Journal of Finance, 39(3), 1984, 575-592.

6. Khojiev M.T., Juraev A.D., Murodov O.D., Rakhimov A.K. Development of design and substantiation of the parameters of the separator for fibrous materials. International Journal of Recent Technology and Engineering, 8(2), 2019, 5806-5811.

7. Mazzucato M. The Entrepreneurial State. Anthem Press. 2013.

8. Levine R. Finance and Growth: Theory and Evidence. Handbook of Economic Growth, 1, 2005, 865-934.

9. Demircuc-Kunt A., Maksimovic V. Law, finance, and firm growth. Journal of Finance, 53(6), 1998, 2107-2137.

10. Beck T., Levine R. Stock markets, banks, and growth. Journal of Banking & Finance, 28(3), 2004, 423-442.